

РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАХОПЛЕНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНОГО, УКРАЇНСЬКОГО ТА РОСІЙСЬКОГО ПРАВА

Дурман М. О., Дурман О. Л.

ВСТУП

З початку військової агресії Російської Федерації 2014 року розпочалася дискусія щодо того, яким терміном слід позначати території, що захоплені цією державою-агресором або перебувають під впливом угруповань, що фінансуються цією державою. Після початку повномасштабної агресії та захвату Російською Федерацією ще більшої території України кількість заяв та дискусій за цією тематикою «вибухово» зростає.

У дослідженні здійснено спробу визначити правовий статус тимчасово окупованих територій України на сьогоднішній день відповідно до норм міжнародного, українського та російського права. Для цього проаналізовано відмінності в правовому статусі територій Автономної Республіки Крим, Донецької, Луганської областей, Херсонської та Запорізької областей, що захоплені російськими військами.

Є певні відмінності у періодах визначення їх окупації та процедурах, що застосовуються для управління цими територіями з боку легітимних органів української влади. У нормативно-правовій базі, виступах українських та російських можновладців та в деяких публіцистичних джерелах, таких як засоби масової інформації, соціальні медіа тощо, зустрічаються різні визначення того, яким терміном позначати той процес, який відбувається з територією України, де знаходяться російські війська – окупація, агресія, анексія, колонізація тощо.

Це слід проаналізувати як з моменту окупації АРК та ОРДЛО 2014 року, так і з моменту повномасштабної агресії Російської Федерації (РФ) щодо України 2022 року та захвату ОТХЗО і, навіть, в певні періоди, територій Харківської, Чернігівської та Київської областей, які на сьогоднішній день вже звільнено від російських військ.

1. Визначення термінів та передумов дослідження

Ніхто не заперечить, що Росія є одночасно: 1) державою-агресором; 2) державою-окупантом; 3) державою-порушницею міжнародного права. Тут немає принципу «або-або». Всі три терміни вживаються в офіційних документах, і всі є правильними. Проте як коректно називати наслідки російської агресії щодо цих територій?

Давайте спочатку визначимося з термінологією.

Нижче в табл. 1 наведено визначення термінів «окупація», «агресія», «анексія», «колонізація» для кращого розуміння дальших висновків.

Таблиця 1

Визначення термінів

Термін	Визначення ¹
Окупація (військова окупація)	(лат. occupatio – оволодіння, зайняття, від occupa – захоплювати, займати) – у міжнародному праві тимчасове зайняття збройними силами території противника в мирний чи воєнний час без отримання суверенних прав на неї ¹ . Під час військової окупації окупаційна влада не може володіти ворожою територією на підставі будь-якого законного права. Навпаки, вона лише здійснює відкличний та тимчасовий фактичний контроль. Це видно зі ст. 42 Гаазької конвенції, яка надає певні чіткі обмежені права воєнному окупанту лише на ворожій території, що перебуває під його фактичним (теперішнім) контролем ² .
Агресія	Це міжнародний злочин, межі якого визначила Генасамблея ООН у резолюції №3314 від 1974 року. Це рішення визначає сім типів і низку підтипів дій однієї держави щодо іншої, кожен з яких є ознакою того, що перша держава вчиняє злочин агресії.
Анексія	(лат. annexio – приєднання) – це насильницьке приєднання державою всієї або частини території іншої держави або нації в односторонньому порядку зі зміною її юридичної належності ³ . За сучасним міжнародним правом анексія – один з видів агресії, є військовим злочином і спричиняє міжнародно-правову відповідальність. Анексію слід відрізнити від окупації, яка сама по собі не призводить до зміни юридичної належності території.
Колонізація	процес заселення та освоєння нових територій ⁴ або процес, спрямований на підкорення іншої держави, території або народу за допомогою методів військового, політичного чи економічного примусу ⁵ . Це означає принципову нерівноправність відносин між метрополією і колонією.

¹ Бабкін В. Д. Окупація // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Окупація> (дата звернення: 29.01.2023).

² IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: Міжнародний документ, видавництва: NLD Королівство Нідерландів (18.10.1907), UKR Україна (Дата набрання чинності для України: 24.08.1991), URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

³ Денисов В. Н. Анексія // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Анексія> (дата звернення: 29.01.2023).

⁴ В. П. Капелюшний. Колонізація // Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Желзняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. Т. 14. URL: <https://esu.com.ua/article-5765> (дата перегляду: 29.01.2023)

⁵ Колонізація. Словник української мови: в 11 томах. – Том 4, 1973. – Стр. 230.

Розглянемо тепер ці терміни та відмінності між ними більш детально. На сьогодні немає консенсусу у визначенні вичерпного переліку ознак, за якими можна було б однозначно кваліфікувати певний випадок, як окупацію. Виділяють такі ознаки окупації⁶:

1. Тимчасовість місії, непостійний статус.
2. Обов'язкова наявність держави-жертви, адміністрації захопленої території як сторони у відносинах.
3. Обов'язкове перебування в стані війни де-юре або де-факто, насильницький характер вторгнення збройних сил окупаючої сторони.
4. Обов'язкове прийняття на себе функцій управління, встановлення своєї адміністрації на окупованій території.
5. Обов'язкова відповідність нормам міжнародного права.
6. Міжнародне визнання такого статусу.

На сьогодні можна сказати, що всі шість ознак присутні в ситуації, що склалася на території України, що захоплена російськими військами. Розглянемо це більш детально.

1, 6. Все світове товариство та міжнародні організації визнають, що всі українські території, які зараз тимчасово окуповані військами РФ, перебувають у цьому статусі тимчасово і повинні бути звільнені.

2. Україна визнається жертвою агресії в результуючій частині резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 02 березня 2022 року: «Генеральна Асамблея, ...засуджує найрешучішим чином агресію Російської Федерації проти України в порушення пункту 4 статті 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй; ...»⁷. Окремими видами агресії є (неповний перелік):

- вторгнення збройних сил;
- «будь-яка військова окупація»;
- «будь-яка анексія із застосуванням сили» щодо території іншої держави;
- надсилання найманців або озброєних груп, що не є регулярною армією;
- напад збройних сил на військові кораблі;
- використання військових підрозділів, розмічених на території іншої держави за міждержавним договором, всупереч умовам цього договору.

⁶ Військова окупація. Термінологія. URL: <http://bit.ly/3kPYqE2>

⁷ Aggression against Ukraine : resolution / adopted by the General Assembly. A/ES-11/2 5 Letter dated 28 February 2014 from the Permanent Representative of Ukraine to the United Nations addressed to the President of the Security Council (S/2014/136). UKRAINE-POLITICAL CONDITIONS URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3959039>

Усі перелічені види є окремими складовими злочину агресії з боку РФ в Криму та на Донбасі, в Херсонській та Запорізькій областях. Кожен з них посилює відповідальність РФ. При цьому визнання факту агресії не залежить від того, чи була оголошена війна (що важливо в контексті нашого конфлікту з Росією).

3. Незважаючи на те, що РФ декларує проведення на території України «спеціальної воєнної операції» (СВО), відповідь України та підтримка цих дій світовим співтовариством показує, що фактично йде війна між нашими країнами, причому РФ насильно вторглася на територію України (див. попередній абзац).

4. На всіх захоплених територіях (як у 2014, так і до вересня 2022 року) РФ почала приймати на себе функції управління, встановлення своєї адміністрації на окупованій території – як через створення відповідних військово-цивільних адміністрацій зі спеціальним статусом (ОРХЗО), так і через включення в систему державного управління РФ (тимчасово окупована територія АРК) або управління через терористичні угруповання ДНР та ЛНР (ОРДЛО).

5. За цим пунктом окупація не відповідає нормам міжнародного права, оскільки на окупованій території постійно порушуються норми та звичаї війни, визнані відповідними міжнародними документами (тортури, вбивства мирних громадян, руйнування цивільної інфраструктури тощо).

Військовому керівництву окупованими територіями присвячено вся частина III «Військове керівництво на території держави-супротивника» вищезгаданої Гаагської конвенції. Так, в статтях 42-56 визначається, що окуповуюча сторона зобов'язана ужити всі заходи для забезпечення порядку на захопленій території. Населення окупованої території повинне підкорятися розпорядженням влад, проте його не можна примушувати до складання присяги на вірність, до участі у військових діях, спрямованих проти їх країни, до надання відомостей про її армію. Мають поважатися честь, життя цивільних осіб, їх власність, релігійні переконання, сім'я. Окуповуюча держава зобов'язана забезпечити цивільне населення необхідним одягом, продовольством і санітарними матеріалами.

Відносно цивільних осіб забороняється:

- здійснювати будь-які акти насильства, залякування або образи;
- застосовувати заходи примусу фізичного або морального порядку, зокрема, з метою отримання відомостей;
- застосовувати тортури, тілесні покарання, медичні дослідження тощо;
- застосовувати колективні покарання;
- захоплювати заручників;

– депортувати цивільне населення з окупованої території.

У нашому випадку можна стверджувати, що російські окупаційні війська постійно порушують заборони і здійснюють військові злочини, залякуючи населення⁸, застосовуючи моральний та фізичний тиск⁹, тортури¹⁰, колективні покарання, захоплення заручників та депортуючи цивільне населення як на територію, підконтрольну Україні, та і на територію РФ¹¹.

Тепер давайте розглянемо, а що ж щодо анексії?

Як вже йшлося вище, анексія, вчинена із застосуванням сили, є окремим видом міжнародного злочину агресії (Росія застосовувала силу, забираючи у України контроль над нашими територіями).

Наразі немає конвенції чи міжнародного договору, який визначав би покарання за анексію та більш детальний опис цього злочину – дебати з цього приводу ще тривають. Втім, вже зараз міжнародні інституції сходяться на думці, що вчинений злочин анексії не означає зміни суверенітету щодо анексованої території.

Тому всі окуповані території лишаються українським і зберігатимуть цей статус, доки наша держава на цьому наполягатиме. Це підкреслює, приміром, коментар МКЧХ до IV Женевської конвенції, називаючи «безпідставними» припущення, що констатація факту анексії «легалізує» її наслідки¹². До слова, «протиправова анексія» є коректнішим перекладом англійського терміну «Illegal apexiation», і саме його ми би радили застосовувати замість більш поширеного словосполучення «незаконна анексія». Адже йдеться про порушення Росією міжнародного права, а не лише законів України.

⁸ РФ продовжує залякувати місцеве населення на тимчасово окупованих територіях – Генштаб ЗСУ. URL: bit.ly/3Dpq94J

⁹ Окупанти РФ мародерять та залякують населення, працює пропаганда – Генштаб ЗСУ. URL: <https://suspilne.media/215032-okupanti-rf-maroderat-ta-zalakuut-naselenna-pracue-propaganda-genstab/>

¹⁰ У МВС розповіли, скільки всього катівень росіян знайшли на звільнених територіях. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/05/novyua/suspilstvo/mvs-rozpozovily-skilky-vsoho-kativen-rosiyan-znajshly-zvilnenykh-terytoriyax>

¹¹ Куришко Д. Навіщо росіяни вивозять українських дітей і як їх повернути. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63787575>

¹² Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949. Commentary of 1958. Article 47 – Inviolability of rights. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-47/commentary/1958>

2. Події 2014 року – окупація Криму та створення незаконних збройних формувань ДНР і ЛНР

Якщо розглядати події, що відбулися в 2014 році на території окупованих територій Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, то тут ми бачимо два різних процеси. Так, Автономна Республіка Крим та м. Севастополь з точки зору нормативно-правової бази Російської Федерації зразу ж увійшли до її складу на правах нових суб'єктів Російської Федерації – Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя.

Республіка Крим як суб'єкт Російської Федерації була утворена 18 березня 2014 року, на підставі підписаного того ж дня договору про приєднання Криму до Росії, який оформив здійснене у лютому-березні 2014 року приєднання Криму до Російської Федерації в рамках законодавства РФ. Договором було передбачено перехідний період до 1 січня 2015 року, протягом якого потрібно було врегулювати питання інтеграції Криму в економічну, фінансову, кредитну та правову системи Російської Федерації, до системи органів державної влади Російської Федерації. Аналогічний документ було підписано і щодо створення нового суб'єкта РФ – міста федерального значення Севастополя.

Це приєднання, тобто включення Криму до складу Російської Федерації, відбулося з порушенням законодавства самої РФ, у тому числі й з порушенням процедури перевірки Договору про приєднання Конституційним судом РФ¹³. Проте в з точки зору пересічного громадянина РФ, та й представників більшості органів публічної влади – все це відбувалося в межах законодавчих і процесуальних норм. Було створено Кримський федеральний округ у складі Російської Федерації, який існував у 2014-2016 роках. Мешканцям Криму почали видавати паспорти громадян РФ, а на його території запроваджувалися її закони та починали діяти територіальні підрозділи відповідних органів виконавчої та судової влади РФ, а в Державну Думу РФ обиралися депутати від цієї території.

При цьому такий правовий статус АРК не був визнаний, а приєднання Криму до Російської Федерації не набуло міжнародного визнання. У документах ООН та законодавстві України заявлена РФ територія республіки розглядається як тимчасово окупована російськими збройними силами Автономна Республіка Крим та місто Севастополь (27 березня 2014 року була прийнята резолюція

¹³ Лукьянова Е. К вопросу о верховенстве права в контексте российской внешней политики, или Почему, согласно закону Российской Федерации, Крым все-таки не совсем наш: Новая газета, 19 березня 2015 року. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2015/03/19/63473-o-prave-nalevo>

Генеральної Асамблеї ООН № 68/262 «Територіальна цілісність України», в якій, зокрема, підкреслюється, що референдум у Криму і Севастополі не має законної сили, остання резолюція ООН – щодо розгляду дотримання прав людини в Криму датується 2022 роком¹⁴, 20 березня 2014 року Верховна Рада України прийняла Декларація «Про боротьбу за звільнення України»¹⁵, а 2015 року – відповідний Закон України¹⁶ щодо визнання цих територій тимчасово окупованими).

Таким чином, хоча з точки зору міжнародного права ці території продовжують залишатися окупованими Російською Федерацією, ми бачимо тут ознаки формальної анексії території незалежної держави України та приєднання цієї частини до загальної території іншої держави з інтеграцією в правовий, економічний, безпековий та інші простори,

В той же час, правовий режим тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей перший раз було зроблено в 2014 році (так звані «Мінські домовленості», «Мінськ-1»). Угода про тимчасове перемир'я у війні на сході України, досягнута на переговорах у Мінську 05.09.2014 року. В розробці та підписанні мирної угоди брали участь представник ОБСЄ Посол Гайді Тальявіні, другий Президент України Леонід Кучма, посол Росії в Україні Михайло Зурабов, Олександр Захарченко та Ігор Плотницький. Підписи Захарченка та Плотницького під протоколом стоять як автографи приватних осіб. Текст угоди не передбачає будь-якого визнання Донецької і Луганської «народних республік», а лише закріплює за підконтрольними проросійським бойовикам територіями двох областей «особливий статус» у складі України¹⁷.

В Законі України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях»¹⁸ визначено, що тимчасово окупованими територіями у Донецькій та

¹⁴ UN General Assembly votes for resolution on human rights in Crimea. URL: <https://www.unian.info/politics/1687011-un-general-assembly-votes-for-resolution-on-human-rights-in-crimea.html>

¹⁵ Декларація «Про боротьбу за звільнення України»: Декларація Верховної Ради України від 20.03.2014 № 1139-VII. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/340422__340487

¹⁶ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1207-18>

¹⁷ Протокол о результатах консультаций Трехсторонней контактной группы, Минск, 5 сентября 2014 г. Organization for Security and Co-operation in Europe. Дата 5 сентября 2014. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/123258.pdf>

¹⁸ Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2268-19>

Луганській областях на день його ухвалення визнаються частини території України, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль. Межі таких територій було визначено Указом Президента України № 32/2019¹⁹.

Проте, на нашу думку, використання слова «тимчасово» по відношенню до всіх територій України, окупованих військами РФ не є обов'язковим. Це виходить із, власне, юридичного визначення в міжнародних правових документах терміну «окупація» саме як *тимчасового* стану певної території. В українських реаліях використання слова «тимчасово» носить, скоріше, політичний характер – оскільки підкреслює, що Україна буде докладати багатьох зусиль для деокупації своїх територій, скільки б часу на них не перебували війська ворога. Саме тому російську владу на всіх окупованих українських територіях слід називати «окупаційною адміністрацією» або «окупаційною владою».

Таким чином, щодо статусу цих територій у 2014-2021 рр. можна сказати, що з точки зору міжнародного права, ці території є окупованими. Так, сама Україна розглядає ДНР та ЛНР як терористичні та сепаратистські організації, організовані та озброєні Росією, представники яких за її підтримки незаконно захопили та утримують українську територію, а території, контрольовані ДНР та ЛНР, відповідно до українського законодавства вважаються «тимчасово окупованими» Росією і такими, що контролюються терористичними організаціями.

На нашу думку, незрозумілим є те, чому взагалі Україна визнала ДНР і ЛНР терористичними організаціями, адже це – визнання суб'єктності²⁰. В цьому Зверненні вказується, поміж іншого, що:

«Україна залишається об'єктом воєнної агресії з боку Російської Федерації, яку вона здійснює, серед іншого, і через підтримку та забезпечення масштабних терористичних атак...

Від початку агресії наприкінці лютого 2014 року Російська Федерація систематично порушує загальновизнані норми міжнародного права,

¹⁹ Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях: Указ Президент України від 07.02.2019 № 32/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/32/2019>

²⁰ Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором: Постанова Верховної Ради України від 27.01.2015 р. № 129-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text>

права людини, в тому числі право на життя мирних громадян України, які стали заручниками терористів на окупованій території Донбасу...

Верховна Рада України визнає Російську Федерацію державою-агресором та закликає міжнародних партнерів України:

- не допустити безкарності винних за злочини проти людяності, вчинені від початку російської агресії проти України;

- визнати Російську Федерацію державою-агресором, що всебічно підтримує тероризм та блокує діяльність Ради Безпеки ООН, чим ставить під загрозу міжнародний мир і безпеку, а так звані «ДНР» і «ЛНР» визнати терористичними організаціями;...

Закликаємо міжнародне співтовариство визнати факт агресії проти України, окупації її території і посилити вимоги щодо повернення до міжнародно визнаних кордонів України...».

Насправді, слід було б дотримуватися тверджень, що саме Росія є агресором, а ті утворення, що вона їх створює на території ОРДЛО не є суб'єктами, а є маріонетковими – тобто такими, що повністю підпорядковані в своїй політиці окупаційним владним структурам Російської Федерації. Це, до речі, підтверджується й діями самої Російської Федерації. Адже сама ж Російська Федерація у ці роки (2014-2022 рр.) ще не визнає незалежність ДНР і ЛНР, проте фактично, здійснює управління політичними та економічними процесами на цих територіях через відповідні уряди та війська – таким чином, з політологічної точки зору, ми можемо ідентифікувати певні ознаки колоніально-залежного стану ДНР і ЛНР від Російської Федерації.

Це виявляється в:

- політичному пануванні метрополії (РФ) – на територіях ОРДЛО формувалася і реалізовувалася політика, вигідна РФ, за кошти, що спрямовувалися також і з бюджету РФ;

- різному порядку формування і функціонування державних інституцій метрополії та колонії – на території ОРДЛО діють інші закони та нормативно-правова база, ніж у РФ. Так само по-іншому формуються органи окупаційної влади;

- обмеження населення колонії в правах – мешканцям ОРДЛО видаються паспорти незаконних терористичних формувань ДНР-ЛНР і, паралельно, можуть видаватися паспорти громадян РФ. Проте за цими паспортами неможливо отримати всіх прав і свобод громадянина РФ на її території або на території ОРДЛО. Це підтвердили події, коли мешканців цих територій примусово мобілізували до лав окупаційних

військ поза їх волею²¹, що є ще одним доказом військових злочинів РФ проти України та її народу.

Проте, тут ми маємо дещо викривлену колоніальну політику, адже офіційно РФ майже нічого не отримує з ДНР і ЛНР, крім певних видів сировини з підприємств, які ще працюють – легально чи нелегально. В той же час, за оцінками деяких російських джерел, бюджет ДНР і ЛНР залежить від Росії мінімум на 80%. При цьому лише пенсій вони щомісяця виплачують на суму понад 2,6 мільярда рублів. І це не кажучи про те, що є ще військовослужбовці та решта бюджетників, яким теж треба платити зарплату. Плюс до цього слід додати кошти на підтримку ЖКГ²². Ну, й звичайно, кошти на ведення воєнних дій, що проходять по засекреченому бюджету Міністерства оборони РФ або фінансуються з «тіньових» фондів. У 2016 році німецьке видання Bild уточнило, що самопроголошені республіки Донбасу щорічно коштують Москві 1 мільярд євро кожна.

Тому ми розуміємо, що економічного зиску з територій ОРДЛО РФ не має, тобто, це – політичний проєкт, в який вкладають кошти для створення нестабільності та загроз для України.

Проте перед початком повномасштабного вторгнення військ РФ на територію України 24 лютого 2022 року, а саме 21 лютого 2022 року Президент РФ В. Путін підписав Указ про визнання Російською Федерацією правосуб'єктності Луганської Народної Республіки і Донецької Народної Республіки, причому в адміністративних кордонах Луганської і Донецької областей, якими вони були в Україні. 22 лютого 2022 року це рішення було підтверджено рішеннями Державної Думи РФ про ратифікацію відповідних договорів (рис. 1)²³.

Більшість країн світу засудили це рішення, проте вже наступного дня РФ увела свої війська на територію цих утворень, а 24 лютого 2022 року розпочала свою відкриту агресію проти України.

Ці утворення було визнано 2022 року незалежними та правосуб'єктними республіками тільки з боку Російської Федерації, Сирії та КНДР. Решта держав-членів ООН продовжує визнавати контрольовану ДНР і ЛНР територію частиною України.

²¹ Д. Куренная. Донецьк: люди ховаються і навіть тікають від примусової мобілізації Росії. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donetsk-mobilizatsia/31808530.html>

²² Подсчитаны траты России на непризнанные республики: это миллиарды. МК.RU. URL: <https://www.mk.ru/politics/2021/01/05/podschitany-traty-rossii-na-nepriznannye-respubliki-eto-milliardy.html>

²³ Путін: Росія визнала «ДНР» та «ЛНР» у кордонах цілих областей. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60475354>

Схід України

- Самопроголошені «ЛНР» та «ДНР», які підтримує Росія, про визнання яких 21 лютого 2022 року оголосив Путін
- Частини Донецької та Луганської областей, контрольовані Україною
- Фактичні адміністративні центри областей

Рис. 1. Території, що утримуються ДНР і ЛНР та території Донецької і Луганської областей, підконтрольні Україні на 24 лютого 2022 року²⁴.

3. Події 2022 року – окупація частини Херсонської та Запорізької областей

Після початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України військові дії та тимчасова окупація російськими військами території України відбувалися на окремих територіях Київської, Чернігівської, Харківської, Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської і Одеської областей (острів Зміїний). До 11 листопада залишалися захопленими частини Донецької та Луганської, Запорізької та Миколаївської областей, а також майже вся Херсонська область (за виключенням декількох населених пунктів північного заходу області) і окремі населені пункти Харківської області. Фактично, відбулася окупація цих територій (в термінах українського законодавства, про які ми згадували раніше, – тимчасова окупація).

27 вересня 2022 року на цих тимчасово окупованих територіях було проведено незаконні псевдореферендуми під контролем російських

²⁴ Путін: Росія визнала «ДНР» та «ЛНР» у кордонах цілих областей. BBC Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60475354>

військових (що є забороненим з точки зору міжнародного права)²⁵. І вже 29 вересня 2022 року було підписано Укази Президента РФ В. Путіна про визнання державного суверенітету та незалежності Запорізької і Херсонської областей²⁶.

Такі незаконні псевдореферендуми вже проводилися 2014 році в Криму. Він проходив з порушеннями Конституції України, норм міжнародного права і принципів демократії та під тиском зброї в руках окупантів. Окуповані окремі території Донецької та Луганської областей також були свідками спотвореної демократії. 11 травня 2014 року там провели два так звані «голосування», організовані проросійськими силами, про «самовизначення» регіону [23].

30 вересня 2022 року Президент РФ В. Путін підписав укази про «приєднання» до Російської Федерації частково окуповані Запорізьку, Херсонську, Донецьку та Луганську області України²⁷. Підписання за участі очільників підконтрольних Москві окупаційних адміністрацій відбулося в Кремлі. Під час виступу Путін заявив, що підписує укази про прийняття «до складу Росії» незаконних збройних угруповань «ДНР», «ЛНР», Запорізької та Херсонської областей – тобто, фактично підтвердив протиправну анексію цих українських територій. Для доведення свого права на ці дії він повторив свої звичні тези про дискримінацію російської мови в Україні та нібито «волевиявлення» жителів окупованих територій.

Проте світова спільнота не визнає ні результатів псевдореферендумів, ні визнання незалежності, ні включення до складу РФ цих тимчасово окупованих територій.

11 листопада 2022 року російські війська вийшли з територій Херсонської та Миколаївської областей, що знаходяться на правому березі річки Дніпро (включно з обласним центром м. Херсоном). На сьогодні під окупацією залишаються окремі частини Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей, а також декілька населених пунктів Харківської області (рис. 2).

²⁵ Псевдореферендум РФ як спосіб виправдати воєнні злочини та війну. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/09/29/7369638/>

²⁶ Президент росії володимир путін підписав укази про визнання Херсонської та Запорізької областей «незалежними територіями» після проведення там псевдореферендумів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3582519-putin-viznav-hersonsku-ta-zaporizku-oblast-nezaleznimi-roszmi.html>

²⁷ Шевцова А. Путин подписал договоры о присоединении новых регионов к России. Газета «Ведомости» от 30 сентября 2022 г. URL: <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2022/09/30/943294-putin-obyavil-o-vhozhenii-donbassa-v-sostav-rossii>

Рис. 2. Тимчасово окуповані території України станом на 13.01.2023 р.²⁸

Таким чином, формальне включення протиправно окупованих територій до складу Російської Федерації не втримало деякі з них під дією російських окупаційних військ. Крім того, цікавим тут є декілька моментів з точки зору взагалі визначення понять «кордони держави» та «межі адміністративно-територіальних одиниць» навіть з точки зору законодавчо-нормативної бази РФ:

– Межі адміністративно-територіальних одиниць, які визнавалися незалежними Російською Федерацією до моменту їх включення у склад РФ, не були визначеними, хоча спочатку передбачалося, що це будуть адміністративні межі Запорізької і Херсонської областей. При цьому північний захід правобережжя Херсонської області на той момент вже був звільнений, і українські війська стояли в 30 км від Херсона

– До складу Херсонської області включалася частина Баштанського району Миколаївської області, що була на той момент тимчасово окупована російськими військами (на сьогодні звільненим є все правобережжя Херсонської та Миколаївської областей).

²⁸ Яковлева О. Актуальна карта бойових дій в Україні 13 січня в режимі онлайн: яка ситуація на фронті. Вікна.ТВ. URL: <https://vikna.tv/video/ukrayina/karta-bojovyyh-dij-v-ukrayini-13-01-2023-onlajn/>

– Аналогічна ситуація відбувається і з адміністративними межами Донецької і Луганської областей – вони включені до складу РФ у своїх адміністративних межах в Україні.

– 03 жовтня заступник голови Адміністрації Президента РФ – керівник прес-служби Д. Песков сказав, що Росія планує провести консультації з мешканцями анексованих Москвою областей України для визначення точних меж територій, які будуть інтегровані до Росії²⁹.

– З березня 2022 року і до 17 січня 2023 року на карті, що розміщена в приміщення Державної Думи РФ, не були нанесені кордони цієї держави. Тобто, як ми бачимо, ці новоутворення, що були протиправно включені до складу РФ внаслідок окупації, взагалі не мали чітко визначених кордонів навіть за законодавством РФ.

– І тільки з 17 січня там з'явилася нова карта цієї держави, до складу якої включено нові «суб'єкти» РФ – Донецьку, Луганську, Запорізьку і Херсонську область в їх українських адміністративних межах (з обласними центрами Запоріжжям і Херсоном), хоча деякі їх частини ніколи не перебували і зараз не перебувають під окупацією

При цьому з 30 вересня на території цих «новостворених суб'єктів РФ», що залишилися під тимчасовою окупацією, почали створюватися органи окупаційної влади Російської Федерації (військово-цивільні адміністрації, прокуратура, суди тощо). В школах почали викладати за російськими програмами, замінювали підручники, знищували українські книжки в бібліотеках тощо. Таким чином, ми можемо казати про те, що є ознаки формальної анексії цих територій, проте, з точки зору міжнародного права, вони продовжують залишатися також протиправно окупованими територіями.

Україна формально нічого не згадує про анексію цих територій – і це є фундаментом української політики, – а визнає їх тимчасово окупованими з порушеннями міжнародного права. Цей принцип означає, що ані наша держава, ані наші партнери у світі не визнають жодних наслідків цих дій, крім відповідальності держави-агресора за таке порушення міжнародного права³⁰.

Натомість термін «невизнання факту анексії», який часом доводиться чути, є юридично і політично помилковим. Головне для нас – це невизнання юридичних наслідків російського злочину анексії – створення нових адміністративно-територіальних одиниць за російським кшталтом, перереєстрація бізнесу та майна за російськими законами, примусове

²⁹ РФ «консультуватиметься» з місцевими жителями щодо кордонів анексованих регіонів України. URL: <https://www.kyivpost.com/uk/post/3328>

³⁰ Між анексією та окупацією: як правильно називати український Крим. Європранда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/03/16/7120937/>

нав'язування російського громадянства громадянам України, що перебувають на цих територіях тощо. Для нас є важливим доведення того, що рішення РФ про анексію було юридично нікчемним, а не спростування факту злочинних дій з боку керівництва РФ.

Через це, до слова, серед правників-міжнародників є дискусія про те, чи коректно у принципі вживати термін «спроба анексії», адже він може бути прочитаний як заперечення факту того, що Росія вчинила цей злочин. Для нас головне те, що вживання цієї фрази не дозволить державі-агресору взагалі уникнути відповідальності – адже інші складові злочину агресії з боку РФ лишаються у будь-якому разі.

ВИСНОВКИ

Отже, за результатами дослідження можна, на нашу думку, зробити такі висновки:

1. Частина територій Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, Донецької, Луганської областей, Запорізької та Херсонської областей, на яких перебувають російські війська, є окупованими територіями (в термінології українського законодавства – тимчасово окупованими територіями).

2. Автономна Республіка Крим і м. Севастополь з 2014 року і до сьогодні, а інші згадані області – з 30 вересня 2022 року і до сьогодні – мають певні ознаки анексованих, оскільки на них були створені або створюються органи окупаційної влади та вони протиправно включаються до структури державного управління Російської Федерації.

3. 2014 року відбулася спершу збройна агресія РФ; потім почалася окупація Криму та ОРДЛО, яка відбувалася у кілька етапів і триває досі. У лютому 2022 року відбулося повномасштабне вторгнення російських військ на територію України, потім Росія у порушення міжнародного права здійснила окупацію та анексію територій Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей, з вересня 2022 – фактично протиправно їх анексувала, а відтоді безуспішно намагається легітимізувати цю анексію.

4. Російська окупаційна влада та російські окупаційні війська постійно порушують заборони міжнародного права і здійснюють військові злочини на окупованих територіях, залякуючи населення, застосовуючи моральний та фізичний тиск, тортури, колективні покарання, захоплення заручників та депортуючи цивільне населення як на територію, підконтрольну Україні, та і на територію РФ.

5. Для України украй важливо постійно нагадувати нашим міжнародним партнерам, що всі наші території, на яких перебувають російські окупаційні війська та діють органи окупаційної влади (під

маскою легітимних органів державної влади РФ), перш за все є окупованими, адже саме цей статус визначається в міжнародних правових документах і визначає обов'язки РФ по відношенню до цих територій та цивільного населення, яке на них проживає – як під час окупації, так і після звільнення цих територій. Цей же статус визначає права держави Україна та її громадян на компенсації від країни агресора після завершення окупації (як власне, за окупацію, так і за воєнні злочини, що чинилися на цих територіях під час окупації російськими військами).

6. Якщо держава-окупант, крім окупації, додатково вчиняє ще й злочин анексії – це не перериває правового режиму окупації. Це наприклад описано в статті 47 IV-ої Женевської конвенції. Тобто, визнання українськими органами публічної влади та їх посадовими особами самого факту анексії ніяк не впливає на правову позицію України, а лише доповнює її визнанням факту ще одного воєнського злочину з боку Російської Федерації.

7. Для розслідування та судового переслідування злочину агресії, вчиненого політичним і військовим керівництвом Російської Федерації проти України та її громадян вже декілька європейських та міжнародних інституцій закликали створити спеціальний трибунал – це повинно продемонструвати боротьбу з безкарністю за воєнні злочини та злочини проти людяності в найближчий час, а також сприяти встановленню миру у всьому світі в довгостроковій перспективі.

8. Крім того, деякі держави та недержавні інституції почали розробляти механізми та інструменти, за допомогою яких можна буде змусити Росію як державу-агресора компенсувати втрати України, завдані військовими Російської Федерації, через вбивство мирних жителів, тортури та знущання, руйнування економічної та господарської інфраструктури тощо.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні здійснено спробу визначити правовий статус тимчасово окупованих територій України на сьогоднішній день відповідно до норм міжнародного, українського та російського права. Для цього проаналізовано відмінності в правовому статусі територій Автономної Республіки Крим, Донецької, Луганської областей, Херсонської та Запорізької областей, що захоплені російськими військами.

Є певні відмінності у періодах визначення їх окупації, територій цієї окупації та процедурах, що застосовуються для управління цими територіями з боку легітимних органів української влади. У нормативно-

правовій базі, виступах українських та російських можновладців та в деяких публіцистичних джерелах, таких як засоби масової інформації, соціальні медіа тощо, зустрічаються різні визначення того, яким терміном позначати той процес, який відбувається з територією України, де знаходяться російські війська – окупація, агресія, анексія, колонізація тощо.

Аналіз цих термінів дозволив застосувати їх до ситуації, що склалася на захоплених російськими військами територіях, і встановити, що суттєвої відмінності в правовому статусі тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим (АРК), окремих районів Донецької та Луганської областей (ОРДЛО), а також окупованих територій Херсонської та Запорізької областей (ОТХЗО) на сьогодні немає – всі вони страждають від російської агресії, перебувають під тимчасовою окупацією російськими військами, управляються органами російської окупаційної влади – тобто, мають певні ознаки анексованих територій. Але головним тут є саме поняття «окуповані території» – адже саме цей статус визначається в міжнародних правових документах і визначає обов'язки РФ по відношенню до цих територій та цивільного населення, яке на них проживає – як під час окупації, так і після звільнення цих територій. Цей же статус визначає права держави Україна та її громадян на компенсації від країни-агресора після завершення окупації (як власне, за окупацію, так і за воєнні злочини, що чинилися на цих територіях під час окупації російськими військами). Для цього слід створити спеціальний трибунал по розслідуванню злочинів, а також розробити механізми та інструменти, здатні компенсувати втрати України, завдані військовими Російської Федерації, через вбивство мирних жителів, тортури та знущання, руйнування економічної та господарської інфраструктури тощо.

Література

1. Бабкін В. Д. Окупація // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Окупація> (дата звернення: 29.01.2023).
2. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: Міжнародний документ, видавники: NLD Королівство Нідерландів (18.10.1907), UKR Україна (Дата набрання чинності для України: 24.08.1991), URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
3. Денисов В. Н. Анексія // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Анексія> (дата звернення: 29.01.2023).
4. В. П. Капелюшний. Колонізація // Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ:

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. Т. 14. URL: <https://esu.com.ua/article-5765> (дата перегляду: 29.01.2023)

5. Колонізація. Словник української мови: в 11 томах. – Том 4, 1973. – Стор. 230.

6. Військова окупація. Термінологія. URL: <http://bit.ly/3kPYqE2>

7. Aggression against Ukraine : resolution / adopted by the General Assembly. A/ES-11/2 5 Letter dated 28 February 2014 from the Permanent Representative of Ukraine to the United Nations addressed to the President of the Security Council (S/2014/136). UKRAINE--POLITICAL CONDITIONS URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3959039>

8. РФ продовжує залякувати місцеве населення на тимчасово окупованих територіях – Генштаб ЗСУ. URL: bit.ly/3Dpq94J

9. Окупанти РФ мародерять та залякують населення, працює пропаганда – Генштаб ЗСУ. URL: <https://suspilne.media/215032-okupanti-rf-maroderat-ta-zalakuut-naselenna-pracue-propaganda-genstab/>

10. У МВС розповіли, скільки всього катівень росіян знайшли на звільнених територіях. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/05/povyna/suspilstvo/mvs-rozpovily-skilky-vsoho-kativen-rosiyan-znajshly-zvilnenuh-terytoriyah>

11. Куришко Д. Навіщо росіяни вивозять українських дітей і як їх повернути. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63787575>

12. Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949. Commentary of 1958. Article 47 – Inviolability of rights. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-47/commentary/1958>

13. Лукьянова Е. К вопросу о верховенстве права в контексте российской внешней политики, или Почему, согласно закону Российской Федерации, Крым все-таки не совсем наш: Новая газета, 19 березня 2015 року. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2015/03/19/63473-o-prave-nalevo>

14. UN General Assembly votes for resolution on human rights in Crimea. URL: <https://www.unian.info/politics/1687011-un-general-assembly-votes-for-resolution-on-human-rights-in-crimea.html>

15. Декларація «Про боротьбу за звільнення України»: Декларація Верховної Ради України від 20.03.2014 № 1139-VII. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/340422__340487

16. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1207-18>

17. Протокол о результатах консультаций Трехсторонней контактной группы, Минск, 5 сентября 2014 г. Organization for Security and Co-operation in Europe. Дата 5 сентября 2014. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/123258.pdf>

18. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2268-19>

19. Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях: Указ Президент України від 07.02.2019 № 32/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/32/2019>

20. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором: Постанова Верховної Ради України від 27.01.2015 р. № 129-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text>

21. Д. Куренная. Донецьк: люди ховаються і навіть тікають від примусової мобілізації Росії. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donetsk-mobilizatsia/31808530.html>

22. Подсчитаны траты России на непризнанные республики: это миллиарды. МК.RU. URL: <https://www.mk.ru/politics/2021/01/05/podschitany-traty-rossii-na-nepriznannye-respubliki-eto-milliardy.html>

23. Путін: Росія визнала «ДНР» та «ЛНР» у кордонах цілих областей. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60475354>

24. Путін: Росія визнала «ДНР» та «ЛНР» у кордонах цілих областей. BBC Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60475354>

25. Псевдореферендум РФ як спосіб виправдати воєнні злочини та війну. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/09/29/7369638/>

26. Президент росії володимир путін підписав укази про визнання Херсонської та Запорізької областей «незалежними територіями» після проведення там псевдореферендумів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3582519-putin-viznav-hersonsku-ta-zaporizku-oblast-nezalezniimi-roszmi.html>

27. Шевцова А. Путин подписал договоры о присоединении новых регионов к России. Газета «Ведомости» от 30 сентября 2022 г. URL: <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2022/09/30/943294-putin-obyavil-o-vhozhdanii-donbassa-v-sostav-rossii>

28. Яковлева О. Актуальна карта бойових дій в Україні 13 січня в режимі онлайн: яка ситуація на фронті. Вікна.ТБ. URL: <https://vikna.tv/video/ukrayina/karta-bojovyyh-dij-v-ukrayini-13-01-2023-onlajn/>

29. РФ «консультуватиметься» з місцевими жителями щодо кордонів анексованих регіонів України. URL: <https://www.kyivpost.com/uk/post/3328>

30. Між анексією та окупацією: як правильно називати український Крим. Європрава. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2021/03/16/7120937/>

Information about the authors:

Durman Mykola Oleksandrovych,

Doctor of Science in Public Administration, Professor,
The Honored Worker of Education of Ukraine,
Professor at the Department of Public Administration
and Local Government,

Kherson National Technical University
24, Beryslavske Shose, Kherson, 73008, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-3775-205X>

Durman Olena Leonidivna,

Candidate of Public Administration, Docent,
Assistant Professor at Department of Public Administration
and Local Government,

Kherson National Technical University
24, Beryslavske Shose, Kherson, 73008, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-7829-9944>